

RESSAM MİHRİ MÜŞFİK: SANAT VE GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE BİR İRDELEME

Menekşe ŞAHİN KARADAL¹

ÖZ

Türk resim sanatının girişimcilik yönüyle de irdelenmesi yararlı olacaktır. Nitekim girişimcilik disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Ekonomi ve ekolojiden sanata hemen her alanda girişimcilik denildiğinde; Yeni iş fikirleri geliştirme, iş kurma süreçleri, yenilik tasarımı gibi konular akla gelir. Toplumsal gelişmeye katkıda bulunan sosyal ve sanatsal girişimler de girişimcilik kapsamındadır. Girişimciler, örgütlenme becerisi yüksek, risk üstlenebilen, proaktif ve fırsatları görebilen bireylerdir. Sanatçılar ile girişimcilerin özellikleri benzerlik gösterir. Bu çalışmada Türk resminin öncü isimlerinden Mihri Müşfik'in örgütlenme becerisi, risk üstlenebilme kabiliyeti, proaktif, yenilikçi ve fırsatları görüp değerlendirebilme özellikleri irdelenmiştir. Yapılan literatür taramasında Türk resim sanatının girişimcilik bağlamında yeterince ele alınmadığı düşünülmektedir. Bu çalışma, Türk resim sanatının girişimcilik yönüne ilişkin çalışmaların yapılmasına öncülük etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Sanat girişimciliği, Türk resmi, kadın ressam, Mihri Müşfik

Jel Kodları: Z0

¹*meneksesahin@gmail.com*

PAINTER MİHRİ MÜŞFİK: AN INQUIRY ON ARTS AND ENTREPRENEURSHIP

ABSTRACT

It will be useful to examine the Turkish art of painting in terms of entrepreneurship. In fact, entrepreneurship is an interdisciplinary field of study. Economics, ecology, art and almost every field; New business ideas, business start-up processes, and innovation design are in the scope of entrepreneurship. Social and artistic initiatives that contribute to social development are also in the scope of entrepreneurship. Entrepreneurs are individuals who are capable of organizing, taking risks, being proactive and seeing opportunities. The characteristics of artists and entrepreneurs are similar. In this study, Mihri Müşfik, one of the pioneers of Turkish painting, organizing skills, ability to take risks, proactive, innovative and opportunities to evaluate and evaluate the opportunities are discussed. In the literature review, it is thought that Turkish painting art is not adequately addressed in the context of entrepreneurship. This study is important in terms of pioneering the studies on Turkish entrepreneurship.

Keywords: Arts Entrepreneurship, Turkish painting, woman painter, Mihri Müşfik.

JEL Codes: Z0

GİRİŞ

Türk resim sanatının girişimcilik yönü üzerine yeterince çalışmaya rastlanamaması dikkat çekmektedir. Girişimcilik disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Nitekim günümüzde disiplinler arası çalışmalar önem kazanmaktadır. Girişimcilik, doğası itibarıyla hemen her çalışma alanı ile etkileşim içindedir. Ekonomi ve ekolojiden sanata hemen her alanda girişimcilik denildiğinde; Yeni iş fikirleri geliştirme, iş kurma süreçleri, yenilik tasarımı gibi konular akla gelir. Toplumsal gelişmeye katkıda bulunan sosyal ve sanatsal girişimler de girişimcilik kapsamında incelenmelidir.

Girişimciler, örgütlenme becerisi yüksek, risk üstlenebilen, proaktif ve fırsatları görebilen bireylerdir. Sanatçılar ile girişimcilerin özellikleri benzerlik gösterir. Bu çalışmada Türk resminin öncü isimlerinden Mihri Müşfik'in örgütlenme becerisi, risk üstlenebilme kabiliyeti, proaktif, yenilikçi ve fırsatları görüp değerlendirebilme özellikleri irdelenmiştir. Yapılan literatür taramasında Türk resim sanatının girişimcilik bağlamında yeterince ele alınmadığı düşünülmektedir. Bu çalışma, Türk resim sanatının girişimcilik yönüne ilişkin çalışmaların yapılmasına öncülük etmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada öncelikle girişimcilik ile sanat arasındaki benzerlikler açıklanmaya çalışılmakta; daha sonra da Mihri Müşfik'in çalışmaları girişimcilik açısından irdelenmektedir.

SANAT VE GİRİŞİMCİLİK

Girişimcilik, İngilizce “**entrepreneurship**” sözcüğü ile ifade edilen “**üstlenmek**” anlamına gelen bir kavramdır. Girişimci; organize etme, yönetme ve risk alma şeklindeki **sorumlulukları üstlenen** kişiyi ifade eder. Girişimcilik her ne kadar işletme ve iktisat biliminin ilgilendiği bir alan olsa da farklı disiplinleri de ilgilendirmektedir. Ekolojiden sanata hemen her uğraş alanını ilgilendiren bir çalışma alanıdır (Karadal, 2016). Girişimcilik, günlük yaşamda iş kurma süreçleri ile ilgilenen bir alan olarak bilirse de her alanda yeni fikirleri ve tasarımları sayesinde sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeye katkı sağlayan özgün bir etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, toplumsal gelişmeye katkıda bulunan sanatsal kazanımlar da girişimcilik kapsamındadır.

Girişimcilik ve sanat arasında benzerlikler olmasına rağmen akademik çalışmalarda ve uygulamalarda bu iki alan ayrı ayrı ele alınmıştır. Sanat literatürü; sanatsal fenomenler, doğa, sanat endüstrisinin dinamikleri gibi konularla ilgilenmiştir (Omrod,1999; Caves, 2000'den aktaran Scherdin ve Zander, 2011, s. 1). Sanatsal çalışmaların girişimcilik ile olan ilişkisi, birçok sanatçı tarafından iş ve ticarete şüpheyle yaklaştıkları için yeterince ele alınmamıştır. Girişimcilik araştırmaları da ekonomik fenomenler, işletme kurma, işletme kurma sürecinin doğası gibi konulara odaklanır (Cooper, 2003; Davidsson, 2005; Landström, 2005'den aktaran Scherdin ve Zander, 2011, s. 1). Girişimcilik alanının sınırlarını genişleten yeni çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Steyaert ve Hjorth, 2003; Steyaert ve

Katz, 2003; Hjorth, Jones ve Gartner, 2008; Rindova, Barry ve Ketchen, 2009'dan aktaran Scherdin ve Zander, 2011, s.1-2).

Girişimciler örgütlenme becerisi olan, risk alan, yenilik yapan, proaktif ve fırsatları görebilen kişilerdir (Karadal, 2016). Sanatçı özellikleri ile girişimci özellikleri benzerlikler gösterir. Her ikisi de norm ve kural yıkıcıdır, gelecek öngörüleridir, yenilik getirirler. Fikirleri gerçekleştirme ve sınırlardan kurtulma isteği bakımından motivasyon kaynağı oluşturur (Lindqvist, 2011, s. 10-14).

18. yüzyılın başlangıcında girişimciliğin risk alma özelliğinden bahsedilmiş, daha sonra girişimciliğin üretim girdilerini örgütlenme ve yönetme özelliği üzerinde durulmuş ve üretim faktörlerinden dördüncüsünü girişimcilik olarak belirtilmiştir. Schumpeter ise yenilikçi ve dinamik olma özelliklerini girişimcilik tanımında ilk kez ele almıştır. Böylece önem kazanan dinamik girişimci kavramı ile girişimciler yıkıcı-yaratıcı özellikleri ile inovasyon sürecinde eskiyi yıkıp yeni yöntemler geliştirmektedirler (Morison, 2006, s. 194, Top, 2012, s. 4-5'den aktaran Karadal, 2016, s. 11). Girişimciliğin en önemli özelliği yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yenilik doğası gereği beraberinde risk unsuru da taşımaktadır. Kaynakların örgütlenme becerisi de girişimciliğin diğer önemli bir unsurudur. Bir diğer özelliği de fırsatları görebilme ve proaktif olma özelliğidir. Girişimciliğin bu özellikleri sanat çalışmalarının da esasını oluşturur. Her sanatsal etkinlik beraberinde yenilik, risk, kaynakları organize etme, fırsatları görebilme ve proaktif özelliğe sahiptir.

RESSAM MİHRİ MÜŞFİK VE SANAT GİRİŞİMCİLİĞİ

Ressam Mihri Müşfik, 1886'da İstanbul'da doğmuş olup, Tıbbiye Nazırı Rasim Paşa'nın kızıdır (Bardakçı, 2015). Mihri Müşfik, özel eğitimle müzik, edebiyat ve resim dersleri almış, resme ilgisi nedeniyle bu alana yönelmiştir. Saray ressamı Zonaro'nun atölyesinde resim eğitimi alan

Resim 1. Mihri Müşfik (Bal, 2015, s.385)

Mihri Hanım daha sonraları Avrupa'ya gitmek istemiştir. Bu isteğini sahte Fransız pasaportuyla önce Roma sonra Paris'e giderek gerçekleştirmiştir (Konyar, 2010'dan aktaran Sisli, 2015, s.28).

Montparnasse'ta kiraladığı mekanı hem ev hem de atölye olarak kullanmıştır. Bu yaşam alanında portreler yapmış, evin bir bölümünü kiraya vermiş ve Paris'te geçimini bu şekilde sağlamaya çalışmıştır (Seyran 2005, s. 26'dan aktaran Özdemir, 2018, s. 248). Mihri Hanım kiracısı ve Sorboune'da siyasi bilimler öğrencisi olan Müşfik Selami Bey ile evlenmiştir. Maliye Nazırı Cavit Bey Paris'te bulunduğu dönemde Mihri Müşfik ile tanışmış, kendisinin birikiminden etkilenmiştir. Cavit Bey Maarif Nazırı'na Mihri Hanımın bilgi ve görgüsünden öğretmen olarak faydalanılması gerektiğini iletmış; Bunun üzerine Mihri Hanım 1913'de İstanbul Kız Öğretmen Okuluna resim öğretmeni olarak atanmış ve eşiyle yurda dönüş yapmışlardır (Toros, 1988:12'den aktaran Özdemir, 2018, s.248).

Kadınların Sanayi-i Nefise Mektebinde eğitim almadıkları bir dönemde resmi makamlara başvuruları, yoğun girişimleri ile İnas (Kız) Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasına öncülük etmiştir ve bu kurumun müdüreliliğini yapmıştır (Can, 2016, s.1022). 1919 yılına kadar bu kurumda yöneticilik yapmış olan Mihri Hanım İttihat ve Terakki'ye olan yakınlığı sebebiyle karşılaştığı baskılar onu yurt dışına çıkmaya iter. Sanatçı bu dönemde İtalya'ya gitmiş, Cuhuriyet'in ilanıyla yurda dönmüş ancak daha sonra Amerika'ya gitmiş ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır (Tansuğ,2008,s.137'den aktaran Sisli, 2015, s.29).

Mihri Müşfik'in Amerika'daki yaşantısına dair Bardakçı (2015); Mihri'nin New York'ta parasızlık ve sefalet içinde öldüğüne dair söylenenlerin yanlışlığını belirtmiş, Mihri ile senelerce dostluk eden Şehzade Osman Ertuğrul Efendi'nin kendisine anlattıklarından bazı kısımları şöyle aktarmaktadır: "Mihri Rasim, Amerika'da hiç sıkıntı çekmemiş; sanatı her zaman takdir görmüş ve bu sayede her zaman iyi kazanmıştı. "War Magazine"ın, yani İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayınlanan Amerikan Savaş Dergisi'nin birçoğunun kapak resimleri onun fırçasından çıkmıştı. Kütüphanelerde ciddi bir tarama yapıldığı takdirde, dergi kapaklarındaki imzasını görmek mümkündür.

Mihri Rasim, İkinci Dünya Savaşı devam ederken Amerika'nın zengin eyaletlerinden olan Maine'de yaşayan varlıklı bir Amerikalı ile evlendi ve son senelerini New York ile Maine arasında geçirdi. New York'taki dairesini tutuyor, Savaş Dergisi'nin kapak resimlerini yapmaya devam ediyor ve paraya ihtiyacı olmamasına rağmen portre siparişlerini kabul ediyordu. Dostları, 1950'li senelerin başında Mihri Hanım'ın Amerikalı kocasından dört yanı ince siyah çerçeveyi andıran kâğıda basılmış bir mektup aldılar. Mektupta "Mihri şu kadar gün önce vefat etti. Cenazesinde kimsenin bulunmasını istememiş ve ölümünün dostlarına defninden sonra bildirilmesini vasiyet etmişti. Cenazesini sade bir törenle Maine'e defnettik ve vefatını son arzusuna riayet ederek bu mektupla bildiriyorum" deniyordu..."

Müşfik'in Öncülüğünde Türk Resim Sanatında Yenilikler

Mihri Müşfik, gerek sanatı gerekse özel yaşamındaki farklılığıyla dönemin öne çıkan kadın figürleri arasındadır (Tansuğ,2008,s.137'den aktaran Sisli, 2015, s.29). Mihri Müşfik Hanım'ın kadınların sanat eğitimi alması hususundaki öncülüğü, bu alandaki yenilikçi yaklaşımı, proaktif kişiliği, pratik zekâsı ile engelleri aşması ve Türk resminde birçok ilk'e imza atması ile kişiliğinde "girişimci" özelliklerini barındırdığı söylenebilir. O zamana kadar yapılmamış uygulamalar Mihri Hanım'ın çabalarıyla uygulanmaya başlanmıştır: Sanayi-i Nefise'nin kuruluşu, ardından atölye derslerinde model uygulamaları, kız öğrencilere dış mekân çalışmaları yaptırması sanatçının risk almasını ve engelleri aşmasını gerektirmiştir.

Dönemin kapalı topumu içerisinde çıplak model uygulaması risklidir. Nitekim şikâyet de edilmiştir. Ancak sanatçı böyle durumları başarıyla yönetmiş gerekli izinleri almış, öğrenciler eğitimlerine devam etmiştir. Daha sonraları da kız ve erkek öğrencilerin mektepleri birleştirilmiştir.

Mihri Hanım aristokrat bir aileden gelmekteydi. Saray kapısı ona küçük yaşlarında açılmıştı. Üst düzey görevdeki insanlarla olan dostluğu ona kimi fırsatlar da sunmuş, kendisi bu fırsatları değerlendirmesini bilmiştir. Maliye Nazırı ile Paris'te tanışması İstanbul'a dönüşüne zemin sağlarken İstanbul'a dönüşü kızlar için güzel sanatlar okulunu kurması ile sonuçlanmış ve önemli kadın sanatçıların yetişmesine fırsat sağlamıştır.

1. Kızların Sanat Eğitimi Almaları: Mihri Müşfik yurda döndükten sonra Maarif Nazırı'nın huzuruna çıkmış, kızlar için bir sanat akademisinin kurulmasını istemiştir. Maarif Nazırı Şükrü Bey'e meşrutiyetle gelen özgürlük, eşitlik, kardeşlik ortamından sadece erkeklerin değil kadınların da faydalanması gerektiğini belirterek kadınlar için de eşitlik ve adaletin uygulanmasını istemiştir. Mihri'nin bu çabaları sonuç vermiş, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi açılmıştır (Aksel, 2011, s. 43, 47'den aktaran Bal, 2015, s. 383). Mihri Müşfik Hanım 1914'de kurulan İnas (Kız) Sanayi-i Nefise Mektebi'nin müdüreliğine atanmıştır (Can, 2016, s. 1022).

2. Ders Programlarında Yeni Uygulamalar: Okulda Avrupa'daki eğitime eşdeğer bir program ile öğrencilerini yetiştirmektedir. O dönem Sanayi-i Nefise Mektebinde dahi olmayan canlı model çalışmalarını başlatır. Hamamlardan topladığı Ermeni ve Rum natırları canlı model olarak atölyeye getirir (Aksel, 2011, s. 43, 47; Bal, 2015, s. 383). Kız öğrenciler kadın modellerden çizim yapı yapı erkek vücutlarını da kadın gibi çizmektedir. Bunu gören Mihri Hanım Asar-ı Atika Müzesi Müdürü Halil Edhem Bey'in yanına gider ve erkek antik heykellerin kalıplarını aldırır. Bir şikâyet üzerine Maarif Nazırı'na giden Mihri Hanım güreşte pehlivanlar nasıl üst gövdeleri açıksa biz de öyle yapıyoruz. Heykellerin beline peştamal takıyoruz demiş ve böylece bu cevabı uygun bulunmuştur. Mihri hanım

gerçek bir erkek model getirme çabasından vazgeçmemiştir. Ancak erkek model getirme konusuna yaşlı olması koşuluyla izin alır. Yüz yaşını geçmiş olan Zaro Ağa model olarak gelir. Üç gün sonra Zaro Ağa kaybolur (Aksel, 2011, s.48).

Aksel (2011, s. 49)'da Zaro Ağa'nın gelmeme sebebini Zaro Ağa'nın ağzından şöyle aktarıyor: "Kızlar hep bana bakıyorlar, gözlerini benden ayırmıyorlar, üstelik bir çubuk (kurşunkalem) alıyorlar, onu uzatıyorlar! Aha biyle biyle göz kırpiylar. Sonra başımı, yanağımı okşiyolar. Buraya bah, beri bah dirler, hangisine bahayım bilmirem, hepsi de huriler gibi, bir iki dene olsa ne ise. Emme ben bu kadar kızı nideyim, aha gelemem vallahi!" bunun üzerine atölyeye Zaro Ağa'dan daha genç bir erkek model getirilir. Okulun kapıcısı olan 85 yaşındaki Ali Efendi okul kapanana kadar modellik yapmıştır.

Resim 2. Zaro Ağa (Aksel, 2011, s.49)Mihri Hanım, öğrencilerine açık havada, Topkapı Sarayında ve köprü altında, peysaj çalışmaları da yaptırmıştır. Bunun için özel izinler alınmış ve öğrenciler kız olduğu için polis gözetiminde çalışılmıştır (Beykal 1983:9'dan aktaran Özdemir, 2018, s. 249).

Resim 3. Ömer Adil Bey, Kızlar Atelyesi, 1919-1922

(<http://arsizsanat.com/turk-kadininin-ilk-sanat-okulu-inas-sanayi-i-nefise-mektebi/>)

3. Portreler: Mihri Hanım'ın portrelerde de ilklere imza attığı görülmektedir. Döneminin önemli isimlerinin portrelerini çalıştığı bilinmektedir. Sanatçı Paris'ten İstanbul'a dönüşünde şiir ve edebiyata olan ilgisi nedeniyle dönemin ünlü edebiyatçıları ile dostluklar kurmuş, portrelerini çalışmıştır. Tevfik Fikret bu isimlerin arasında önde gelmektedir. Tevfik Fikret vefaat ettiğiğinde Mihri Hanım dostunu kaybetmenin üzüntüsünü yaşamış, edebiyatçının yüzünün kalıbını almıştır (Akçay, 2015, s. 44). Toros Türkiye'deki ilk maskın Mihri Müşfik'in aldığı bu kalıbın olabileceğini söylemektedir (Toros, 1988, s.16'dan aktaran Özdemir, 2018, s. 250).

Resim 4. Tevfik Fikret'in yüz maskı (Akçay, 2015, s.43)

Resim 5. Atatürk'ün Mareşal üniformasıyla portresi (Akçay,2015, s.48)

Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk yağlı boya portresini çalışan Türk ressamı da Mihri Hanım'dır. Yunan askerlerinin denize dökülmesine teşekkürlerini sunmak için Atatürk'ün bir portresini yapmak ister. Mustafa Kemal Atatürk Mihri Hanımı davet eder ve Mareşal kıyafeti ile poz verir. Resim üç metre boyunda yağlı boya tekniği ile yapılmıştır (Akçay, 2015, s.44-48).

İtalyan şair Gabriel de Annunzio ile olan dostluğu ise ona Papa'nın portresini yapabilmesine olanak sağlamıştır. Eser Vatikan müzesinde bir süre sergilenmiştir (Seyran 2005, s.34; Özdemir, 2018, s. 249).

Mihri Hanım, Amerika’da sergi açan ilk Türk sanatçısıdır. 1938-1939 ve 1943 yıllarında Dünya Sergileri’nde yer almıştır (Konyar,2010’dan aktaran Sisli, 2015, s.29).

SONUÇ

Günümüze girişimcilik konusu sosyal ve sanatsal boyutlarıyla da bilimsel çalışmalara konu olmaktadır. Hem geçmişte hem de günümüzde Türk sanatında önemli atılımlar yapan sanatçıların sanat girişimciliği konusu kapsamında ele alan çalışmaların olmaması bu alanda önemli bir eksikliklerdir. Bu boşluk bu türden çalışmaların çoğaltılmasıyla mümkündür. Başarılı girişimcilerin ve sanatçıların yaşamları ve uygulamaları bu uygulamalara giderken geçtikleri aşamalar karşıtlıklar ve benzerlikler ile ele alınarak de birer araştırma konusuna dahil edilebilir. Çünkü her iki alanda da sezgi, yıkıcı-yaratıcılık, yenilik vb. gibi konularda benzerlikler söz konusudur. Bu çalışma bundan sonraki araştırmalara bu anlamda bir ışık tutabilir.

Günümüz Türk çağdaş sanatının önemli isimlerinden birisi olan Devrim Erbil (<https://www.tebkobitv.com/video/girisimcilik-ve-sanat-uzerine-bir-bakis>)’da girişimcilik ve sanat üzerine şunları söylemektedir:

“Girişimcilik gelecekle ilgilidir. Sanatçı her zaman geleceği hayal eder, düşler ve değişen bir dünya, her gün farklı olan bir dünya içerisinde geleceğin ipuçlarını, yaşam biçimlerini ortaya koyar. Çünkü artık yaşam farklı bir boyuta geliyor. Teknolojinin, geleceğin yaşam biçimini oluşturma şansları içinde sanatın çok büyük bir yeri var. Çünkü sanat temelde yaratıcılık demektir, yenilik demektir. Her gün tazelenen ve bir soruya cevap veren bir kişi olmak durumundadır. Ben bir sanatçı olarak sanat ve girişimciliğin bağlarını bu sergide kurmaya çalıştım. (...) Genç girişimcilerin de sanatı çok iyi bilmesi, yaşamı çok iyi kavraması ve sadece ekonomik bir açıdan değil insan sevgisiyle insanlara sevgiyi barışı hissettirecek bir tavır takınmalarını tavsiye ediyorum”.

Mihri Hanım’ın sanat alanındaki gayretleri, yenilik uygulamaları sadece sanatsal olarak değil toplumsal anlamda da kadının varlığının öne çıkması yönünde önemli çalışmalardır (Ötkünç, 2007, s.17). Ancak sanatçı, kadının toplumsal varlığını öne çıkarmak ya da sanatsal yenilikler getirmek yönleri yanında toplumda yazılı olarak var olmayan ancak etkisi çok daha baskın hissedilen normlara meydan okumuştur. Onun yaptığı cesur atılımlar bugün bile çoğu sanatçının cesaret edemeyeceği türdendir. Kendisi kişiliği ile ilgili bir değerlendirmesinde şöyle demektedir; “...bizim ailenin yegâne hususiyeti inadıdır. Ben her şeyde olduğu gibi sanat hayatım boyunca inadıyla yaşadım..” (Toros, 1988, s.16’dan aktaran Akçay, s.49).

Girişimcilik açısından Mihri Hanım'ın yaşamı ve sanat alanındaki öncülüğüne bakıldığında, sanatçı kişiliğinde girişimci özelliklerinin de bulunduğu görülmektedir. Bu çalışma sanatçının sanat alanındaki uygulamaları ile sağladığı toplumsal fayda ile sanat girişimciliği konusu kapsamında ele alınmasını gündeme getirmiştir

KAYNAKÇA

Akçay, S. (2015). *Türk Resim Sanatında (1908-1930) Erken Cumhuriyet Dönemine Kadar İlk ve Öncü Kadın Ressamlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aksel, M. (2011). *Sanat ve Folklor* (Editör: Mehmet Said Aydın, Yayına hazırlayan; Beşir Ayvazoğlu), (2. Baskı), İstanbul: Kapı Yayınları.

Bal, A.A. (2015). Mihri Müşfik ile Hale Asaf; Bedeli Ödenmiş Bohem Sanat Yaşamları *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 2(2), 378-388.

Bardakçı, M. (2015). *Mihri Rasim'in Saklı Hayatı*, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1048567-mihri-rasimin-sakli-hayati> (21.10.2018).

Can, G. Ş. (2016). Tanzimat'tan Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si'ne Öne Çıkan Kadın Sanatçılar, *İdil*, cilt:5, sayı:23, 1017-1036.

Karadal, H. (2016). *1. Bölüm: Girişimcilik Bilgisi*, *Girişimcilik* (Editör: Himmet Karadal) (4. Baskı), s. 1-37, Ankara: Beta Yayınları.

Ötkünç Y.Ö. (2007). *1980'li Yıllarda (1980-1990) Türkiye Sanat Ortamının Değerlendirilmesi: Bu Bağlamda Dönemin, Özellikle Resim Alanında Üretilen İşlere Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özdemir, S. (2018). Mihri Müşfik (Rasim)'in Sanat Eğitimi Açısından Yeri ve Önemi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl:5, sayı: 21, 246-251.

Papila, A. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1 (1), 117-134. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/sanatvetasarim/issue/20666/220458> (13.10.2018).

Lindqvist, K. (2011). *Artist Entrepreneurs* (2. Bölüm), K. UK: Edward Elgar Publishing, 10-22. Scherdin, M ve Zander, I. *Art Entrepreneurship* (edit, Mikael Scherdin, Ivo Zander),

Sisli, N. (2015). *Türkiye’de Cumhuriyet Öncesi-Sonrası Kadının Konumu ve Baskı Resim Alanındaki Varlıkları Hakkında Bir Analiz*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Scherdin, M ve Zander, I. (2011). *Art Entrepreneurship* (edit, Mikael Scherdin, Ivo Zander), *Art entrepreneurship: an introduction* (1. Bölüm), K. UK: Edward Elgar Publishing, 1-10.

<http://arsizsanat.com/turk-kadininin-ilk-sanat-okulu-inas-sanayi-i-nefise-mektebi/>
(8.12.2018).

<https://www.tebkobitv.com/video/girisimcilik-ve-sanat-uzerine-bir-bakis> (01.12.2018).

<http://www.abhazhaber.com/yazi/246/mihri-rasim-musfik-acba-kisisel-yasam-1>
(20.10.2018).